

KIRIM TATARCASINDA İKİLEMELER

Ülkü ÇELİK-ŞAVK*

Özet: Bu makalede Kırım Tatarcası ikilemeler, çift isimler incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Kırım Tatarcası, ikilemeler, çift isimler

Abstract: In this article it has been studied the hendiadyoins, and geminations in The Crimean Tatarish.

Key words: Hendiadyoins, geminations, The Crimean Tatarish.

0. Giriş

Türkiye Türkçesinde ikilemeler, tekrarlar veya tekrar grupları dediğimiz söz öbekleri, Kırım Tatarcasında *çift isimler* veya *çift sözler* terimleri ile karşılanmaktadır. Söz varlığı açısından Türkiye Türkçesi ile ortak ve benzer bir çok hususlarda birleşen Kırım Tatarcası ikilemeler bakımından da aynı özellikleri göstermektedir.

Kırım Tatarcasında yer alan ikilemeleri, Türkiye Türkçesinin ikilemeleri ile karşılaştırdığımız zaman ortak ve farklı olmak üzere iki ayrı gruptan söz etmek gerekir.

1. Kırım Tatarcası ve Türkiye Türkçesinin ortak ikilemeleri

Yalnızca bazı ses farklılıkları gösteren ikilemeleri, aşağıdaki gibi gruplandırmak mümkündür.

1.1 Eksiz ikilemeler

Kök veya gövde halindeki sözcüklerin herhangi bir ek yardımı olmaksızın birarada kullanılmaları ile oluşan ikilemelerdir.

1.1.1 Aynen ikilemeler

Bir sözcüğün iki kez söylenmesi ile oluşmaktadırlar.

ayrı-ayrı, Alla-Alla “Allah Allah”, araba-araba, birer-birer, budür-budür “*pütür pütür*”, burtük-burtük “*pürtük pürtük*”, bütün-butün, bıdır-bıdır, çiyk-çiyk “*cik cik*”, vaķıt-vaķıt, deste-deste, ķat-ķat, mazun-mazun “*mahzun mahzun*”, melül'-melül', nazlı-nazlı, parça-parça, pis-pis, sepet-sepet, sıra- sıra, sürü-sürü, taraf-taraf, top-top, türlü-türlü, usul-usul, çeşit-çeşit, çok-çok, çuval-çuval, epsi-epsi “*hepsi hepsi*” yutum-yutum “*yudum yudum*”, yavaş-yavaş

* Doç. Dr., Hacetepe Üniversitesi.

1.1.2 Eş anlamlı (anlamdaş) ikilemeler

Bir sözcüğün eş anlamlısı ile aynı anda kullanılması ile oluşmaktadır.

abur-çubur, ayın-oyun, ak-uçuk “*hak hukuk*”, akıl-fikir, al-ahval “*hal ahval*”, allı-takatlı “*halli takatli*”, alsız-mecalsız “*halsiz mecalsiz*”, ar-namus, ahır-soñu, ayan-beyan, bağ-bağça “*bağ bahçe*”, baldır-bacağ, boy-post, gacıır-gucur, gizli-kapaklı, gam-kasevet, dambır-dumbur, deli-divane, der’ya-deñiz, zevk-sefa, iş-kuç’, işsiz-kuç’süz, koşe-bucağ, kuç-kuvet, kuç’-kudret, kısım-akraba “*husim akraba*”, kıış-kıyamet, mal-mahsul, mal-mul’k, namaz-niyaz, ölüm-ketim, sabiy-sub’yan, sersem-sumalak “*sersem semelek*”, ses-seda, ses-soluğ, siat-sağlık “*sihhat sağık*”, siyrek-sepelek, tanış-biliş, toy-düğün, urf-adet “*örf adet*”, uslu-akıllı “*akıllı uslu*”, fakir-fuğare, hatır-gonül’, çanağ-çölmek, çatlağ-patlağ, şan-şuret, şeñ-şatır, ev-bark, esen-aman, yolcu-yolavcı “*yolcu yolakçı*”

1.1.3 Yakın anlamlı ikilemeler

Bir sözcüğün anlam bakımından benzer bir başka sözcükle birlikte kullanılması ile oluşmaktadır.

az-biraz, alaca-bulaca, az-buçuk, aydın-açık, allı-güllü, arada-sarada “*arada sırada*”, açık-aydın, aş-suu, bal-kaymağ, iç-bağır, karma-karışık, soy-akraba, süt-beyaz, ummet-mambet “*ümmet muhammet*”, ust’-baş “*üst baş*”, yolda-ızda “*yolda izde*”,

1.1.4 Zıt anlamlı ikilemeler

Anlam bakımından birbirinin zıddı iki sözcüğün ard arda kullanılması ile oluşmaktadır.

az-çok, alış-veriş, ana-baba, ast’-ust’, açlı-toklu, aşır-neşir “*haşır neşir*”, bar-yoğ, bugün’-yarın, büyük-kuçuk, kelgen-keçken “*gelen geçen*”, ölüm-kalım, oñli-sollı “*sağı sollu*”, oyan-buyan “*o yana bu yana*”, saba-ağşam “*sabah akşam*”, sollu-sağı, el-ayağ

1.2 Ekli ikilemeler.

Bir kısmı deyim niteliği de taşıyan bu tür ikilemelerde, isim ve fiil çekim ekleri ile zarf fiil ekleri kullanılmaktadır.

1.2.1 İsim çekim ekleri ile oluşanlar.

ayda-yıldı, baştan-ayağ “*baştan ayağa*”, baştan-baş(ka) “*baştan başa*”, birden-birge “*birden bire*”, boydan-boyğa “*boydan boya*”, bugün’e-bugün’, dağkası-dağkasına, doğrudan-doğru “*doğrudan doğruya*”, yıldan-yılğa “*yıldan yıla*”, yıl-yıldan, kör-körane “*körü körüne*”, kol-kolğa “*kol kola*”, kuru-kuruğa “*kuru kuruya*”, öz’-özü “*kendi kendisine*”, soñ-soñunda, ust’-üstüne “*üstü üstüne*”, ucu-bucağı, can-yürekten “*canı yürekten*”, evel’-ezel’den “*evvel ezelden*”, ekide-birde “*ikide bir*”, el-elden “*elden ele*”, yarı-yarıya

1.2.2 Fiil çekim ekleri ile oluşanlar.

der-demez, oldu-olacak,

1.2.3 Zarf fiil ekleri ile oluşunlar.

azıp-tozmağ, basa-bas, ağlay-ağlay “ağlaya ağlaya”, dögüşe-dögüşe, diñley-diñley, kel'-kele “gele gele”, ket-kete “git gide”, kişinip-kušanmağ, kule-kule “güle güle”, kızarıp-bozarmağ, kaç-a-kaç “kaça kaça”, oynay-oynay “oynaya oynaya”, tkip-saçmak, topallay-topallay “topallaya topallaya”, toya-toya “doya doya”, uça-uça, yalvarıp-yalğarmak

1.3 Ses veya hece katmalı ikilemeler

Türkiye Türkçesinde pekiştirme sıfatları veya pekiştirmeli sıfatlar olarak incelenen söz öbekleridir. Bir sözcüğün ilk hecesinin sonuna bir ses veya bir hecenin katılıp, bunun o sözcüğün başında tekrar edilmesiyle oluşur.

ap-ağ, ap-aydın, bem-beyaz, bes-bedava, bes-belli, beş-beter “besbeter”, bus-butün, dos-doğru, kom-kok “gömgök”, kap-ğara, kop-ğoyu, kup-ğuru, mas-mavi, sap-sağlam, sap-sarı, sep-semiz, tap-taze, top-tolu “dopdolu”, çar-çabik “çarçabuk”, çır-çiplak “çiril çiplak”, yap-yarığ, yap-yağ

2. Yalnızca Kırım Tatarcasında kullanılan ikilemeler

Yapı itibariyle yukarıdaki gruplarla aynı özelliklere sahip, ancak Türkiye Türkçesinin söz varlığında yer almayan ikilemeler de şunlardır.

abul-ğubul “gelişigüzel”, ağır-sabır “yavağ yavağ”, azbar-azbardan “avludan avluya”, ayva-alma “çeşit çeşit, türlü türlü”, aylana-toylana “döne döne”, alah-bulah “ala bula”, allas-pullas “alaca bulaca”, allı-sarıllı, anavı-mınavı “bazıları”, , ana-mına “öyle böyle”, anda-mında “şöyle böyle”, anda-sanda “zaman zaman”, arzı-niyet “arzu niyet”, arzı-umut “arzu ümit”, atalağ-kotelek “alelacele”, afan-tufan “afet tufan”, açuvlu-açuvlu “öfkeli öfkeli”, bala-çala “çoluk çocuk”, bala-çaga “çoluk çocuk”, baht-seadet “baht saadet”, baştan-ahır “baştan sona”, bese-belli “besbelli”, bet-betke “yüz yüze”, bet-sıma “yüz sima”, birde-bir “herhangi bir”, birli-birli “birer birer”, bum-bum “su mu, bum bum (çocuk dili)”, buruş-çurüş “buruş kırış”, gizli-paslı “gizli saklı”, dam-lezet “tat tuz”, delme-teşik “delik teşik”, dost-muabbet “dirlik düzenlik”, iç-bazar “kapalı kutu, gizli kapaklı”, yırlay-yırlay “mırıldana mırıldana”, kaçır-kuçur “hatır hutur”, kelip-kelip “gele gele”, kel'-kelelem “gele gele”, kim-de-kim “herhangi biri”, kimsin-kim “kimse kim”, kir-kifos “kir pas”, kayta-kayta “done done”, kap-ğattı “kaskatı”, kafıl-ğuful “alelacele”, kıbır-kıbır “kimul kimul”, mismil'-miskin “miskin miskin”, muçe-muçe “parça parça”, mına-mına “işte işte”, odur-budur “o bu”, oñıp-os'mek “açılmak, neşelenmek”, oyağ-buyağ “öteye beriye”, parça-kesek “un ufak”, savut-saba “çanak çömlek, kap kacak”, sağın-sağın “sakın hal”, salama-sağız “sırnaşık”, sebat-metanet “sebatla, ısrarla”, sekire-sekire “seke seke”, siyrek-sandırak “seyrek seyrek”, solğ-solğ “zonk zonk”, sualli-cevaplı “sorulu cevaplı”, sım-sılağ “ıpslak”, tamçı-tamçı “damla damla”, tasır-tusur “takır tukur”, tatiy-tatiy “tıpır tıpır”, tem-tegiz “dümdüz”, tentir-mentir “tengir fengir”, tükün-saçın “döküm saçım”, tös-tögerek “yusyuvurlak”, tos-tomalak “yusyuvurlak”, tım-tırış “sus pus”, tük-teri “tüy deri”, üstün-üstün “üstün körü”, uçucu-ğırıcı “av pilotu”, felan-tügen “falan filan”, fırğ-fırğ “fıkır fıkır”, haber-teber “haber havadis”, hor-fağır “hor hakim”, çalğı-çagaana “çalğı şamata”, çapa-çapa “koşa koşa”, çapçağ-

çapçak “fıçı fıçı”, çap-çup “şap şup”, çevre-çet “çevre civar”, çevre-etraf, çet-bucağ “köşe bucağ”, çiyli-pişli “ham olgun”, çil’-parça “parça parça”, çimir-çimir “karıncalanma”, çoktan-çok “çok fazla”, çul-çubur “pılı pırtı”, çırlak-çıplak “yarı çıplak”, canım-canım “canım cicim”, cartı-curtu “yamrı yumru”, şatır-gudür “patır kütür”, şatır-şatır “şakır şakır”, şah-şah “kah kah (gülmek)”, şeñ-şeramet “şen şatır”, şuvul-şuvul “şakır şakır”, ekili-birli “ikide birde”, el’-bet “el yüz”, erte-yarığ “sabah erken”, esli-başlı “yaşlı başlı”, yalday-yalday “ağır ağır”, yanıp-kuymek “yanıp köymek”, yarım-yurtı “yarım yamalak”, yahşı-yahşı “güzel güzel”, yahşı-yaman “iyi kötü”

3. Sonuç

Bu yazıda, Kırım Tatarcasında kullanılan 280 ikileme incelenmiştir. Bunlardan 175 tanesi (aynen ikilemeler 30; eş anlamlı (anlamdaş) ikilemeler 50; yakın anlamlı ikilemeler 16; zıt anlamlı ikilemeler 16; isim çekim ekleri ile oluşanlar 22; fiil çekim ekleri ile oluşanlar 2; zarf fiil ekleri ile oluşanlar 17; ses veya hece katmalı ikilemeler 22) Türkiye Türkçesinde de bulunan, ancak ses farklılıkları ile birbirinden ayrılan ikilemelerdir. 105 tanesi ise yalnız Kırım Tatarcasında mevcuttur.

Kaynaklar

AKMOLLAYEV, E., (1989), *Kırım Tatar Tiliñin Ameliyatı*, Taşkent.

Krimskotatarsko-Russkiy Slovar’, (1994), Ternopol’.

MEMETOV, A. M., (1997), *Kırım Tatar Tili*, Akmesic: Kırımdevokuppedneşir.

Russko-Krimskotatarskiy Terminologičeskiy Slovar’, (Yazık), (1992), Simforopol’.